

***

75-річчя завершення Другої світової війни: проблеми й пошуки

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2020.03.004>
УДК: 355:327.7(477)«1939/1945»

Валерій Грицюк

кандидат історичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник,
науково-дослідний центр воєнної історії,
Національний університет оборони України ім. І. Черняхівського
(Київ, Україна), skifwo@email.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9877-1900>

Олександр Лисенко

доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), ukr2ww@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4003-6433>

Олексій Покотило

кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник,
науково-дослідний центр воєнної історії,
Національний університет оборони України ім. І. Черняхівського
(Київ, Україна), voyen_ist@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1136-5123>

Україна в лавах Об'єднаних націй: легітимізація та внесок у боротьбу з нацизмом і фашизмом у період Другої світової війни

Анотація. Мета дослідження – розкрити роль та місце України у Другій світовій війні, з'ясувати внесок українського народу в перемогу Об'єднаних націй над блоком держав Осі, показати обставини, за яких республіка стала співзасновницею ООН, окреслити основні стратегії і траєкторії виходу з війни та подолання її наслідків. **Методологія дослідження** заснована на широкій номенклатурі міждисциплінарних методів пізнання (зокрема історії, політології, міжнародного права, воєнної антропології), завдяки яким здійснено реконструкцію подій, пов'язаних з історичною долею народу України в період Другої світової війни. **Наукова новизна.** На підставі різноманітних джерел і напрацювань фахівців обґрунтовано значний внесок українців у перемогу над нацизмом та фашизмом, що було офіційно визнано провідними членами антигітлерівської коаліції. Завдяки поглибленим підрахункам встановлено нові показники, що ілюструють кількість мешканців республіки, мобілізованих і призваних на службу до радянських збройних сил упродовж 1939–1945 рр. **Висновки.** Територія УРСР стала одним із найбільших театрів воєнних дій Другої світової війни. Це визначило масштаби залучення її людських, сировинних, промислових, енергетичних ресурсів усіма воюючими сторонами, гуманітарних і матеріальних втрат, збитків, заподіяних галузям економіки та соціальній сфері, характер окупаційних режимів. Воєнна доба актуалізувала різноманітні аспекти українського чинника в подіях Другої світової. Перебіг бойових дій,

евакуаційні заходи радянської влади, грабіжницька політика німецьких і румунських окупантів спричинили економічне виснаження республіки та її депопуляцію. Внесок народу України в перемогу над нацизмом, фашизмом і милітаризмом, досягнуто у співдії з Об'єднаними націями, було визнано провідними державами світу. Незважаючи на дипломатичну гру із «завищеними ставками», яку вів Й.Сталін у рамках «великої трійки», участь УРСР як суб'єкта міжнародного права у заснуванні ООН слід трактувати як легітимізаційний вимір визнання внеску нашого народу в наближення перемоги, а також як акт історичної справедливості. Окреслюючи суспільно-політичні, економічні, соціокультурні, гуманітарні наслідки війни для українців, слід наголосити, що на останньому її етапі та в повоєнний період Кремль не відмовився від репресій як інструменту внутрішньої політики й милітаризації економіки за рахунок соціальної сфери.

Ключові слова: Друга світова війна, Україна, театри воєнних дій, антигітлерівська коаліція, Об'єднані нації, держави Осі, міжнародні відносини, наслідки війни.

Те, що, за влучним визначенням Е.Гобсбаума, Друга світова війна стала протистоянням ідеологій, значною мірою окреслює її місце не тільки у загальному історичному наративі, а й у суспільно-політичному дискурсі. Саме в тогочасних подіях укорінено джерела багатьох процесів сучасності, а апеляція до сенсів, пов'язаних з її суперечливою, трагічною драматургією, застосовується як інструмент ментального конструювання та соціальної інженерії в політичних практиках.

Місце й роль України у Другій світовій війні в радянський період традиційно розглядалися крізь призму «Великої Вітчизняної війни» СРСР проти гітлерівської Німеччини та її союзників. Переможна тема стала одним із центральних, стрижневих конструктів, спрямованих на легітимацію радянського тоталітарного режиму й утвердження ціннісних маркерів соціалізму більшовицького зразка. Весь радянський наратив у цій тематичній ніші, акумульований у підсумкових багатотомних виданнях¹, формувався саме в такому теоретичному руслі.

Після розпаду СРСР та з відновленням національної державності розпочався пошук українськоцентричної версії Другої світової війни, спрямованої на деконструкцію радянського міфу «Великої Вітчизняної». Однак ще впродовж певного часу деякі вітчизняні історики спрямовували свої зусилля на те, аби інтегрувати український вимір війни в її пострадянській концепції². Нові підходи, запропоновані М.Ковалем і розвинуті в низці інших публікацій, позначили основні маркери подолання радянської версії³. Переосмислення історії Другої світової чи «Великої Вітчизняної» на ділянці українського історичного та політичного наративу так чи інакше відбувалося і продовжує відбуватися в полі протиставлення імперської й постімперської або постколоніальної концепції. Зарубіжні вчені свій науковий інтерес, пов'язаний з Україною, обмежують переважно окремими епізодами з перебігу бойових дій, проблемами примусової праці, Голокосту, терору окупаційної доби, військового полону, колабораціонізму та ін.⁴ Усе це не просто актуалізує до-

¹ Див.: *История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945: В 6 т. / Пред. глав. ред. ком. П.Н.Поспелов. – Москва, 1960–1965; История второй мировой войны 1939–1945: В 12 т. / Пред. ред. ком. А.А.Гречко. – Москва, 1973–1982; Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945 гг.: В 3 т. / Редкол.: И.Д.Назаренко (пред.). – К., 1975.*

² *Безсмертя: Книга Пам'яті України / Гол. ред. кол. І.О.Герасимов. – К., 2000. – 944 с.; Історія воєнного мистецтва / С.В.Сидоров, І.І.Фурман, В.М.Грицюк та ін. – К., 2012. – 300 с.; Макаров В.Д., Рибак М.І., Сидоров С.В. Внесок України в розгром фашизму у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. // Сторінки воєнної історії України. – Вип.10. – Ч.1. – К., 2006. – С.290–297; Україна в полум'ї війни: 1941–1945 / П.П.Панченко, О.І.Уткін, В.І.Горелов та ін. – К., 2005. – 560 с.*

³ *Коваль М.В. Україна в другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945). – К., 1999. – 335 с. («Україна крізь віки», т.12); Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни. – К., 1996. – 568 с.*

⁴ *Murray W., Millett A. A War To Be Won: Fighting the Second World War. – Academic Trade, 2001. – 736 p.; Косиц В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж; Нью-Йорк; Л., 1993. – 658 с.; Його ж. Україна під час Другої*

свід Другої світової війни як простору фундаментальних досліджень, а перетворює його на емпіричну й теоретичну підставу формування воєнних доктрин, підходів до військового будівництва, генерування політичної стратегії на міжнародній арені.

У лютому 1945 р. лідери Об'єднаних націй визнали суб'єктність УРСР у боротьбі проти нацизму та фашизму. Легітимність цього важливого кроку засвідчено в рішеннях міжнародних конференцій союзників в Ялті й Потсдамі, участю республіки у заснуванні ООН та іншими міжнародними акціями, що стало реальним визнанням українського внеску. Однак через 65 років по війні президент Російської Федерації фактично заперечив позицію лідерів держав «великої трійки», заявивши, що перемога у війні була б можливою й без українців. За його словами, статистика свідчить, що найбільших втрат зазнала саме РРФСР – понад 70% загальносоюзних, «війну виграно за рахунок індустриальних ресурсів Російської Федерації. Це історичний факт, це все є в документах»⁵. І це – лише частина міфів, якими активно оперує сучасна російська пропаганда, акцентуючи увагу суто на подіях 1941–1945 рр., виводячи за межі дискурсу період 1939–1941 рр., коли СРСР був агресором. Нині Російська Федерація дієво використовує пам'ять про Другу світову війну з метою подальшої мілітаризації, мобілізації суспільства, обґрунтування реваншу за крах «соціалістичного експерименту» та розпад «великої країни».

Свідченням ролі й місця України у Другій світовій війні стало включення УРСР до складу держав-засновниць ООН у статусі повноправного члена. А перед тим значний внесок республіки в перемогу антигітлерівської коаліції публічно визнали Ф.Рузвельт, Й.Сталін, В.Черчилль. Як це відбулося?

Ідея створення нової міжнародної організації, котра замінила б Лігу Націй, що виявилася неефективною у запобіганні та врегулюванні міждержавних конфліктів, зародилася у США ще у грудні 1939 р., коли в Державному департаменті було створено комітет для розробки відповідних пропозицій. Його напрацювання лягли в основу Атлантичної хартії, яка, своєю чергою, трансформувалася в Декларацію Об'єднаних націй, підписану у Вашингтоні 1 січня 1942 р. представниками США, Великобританії, СРСР і Китаю. Тоді вперше з'явився термін «Об'єднані нації» як протипавага «осі Берлін – Рим – Токіо».

Погляди на створення міжнародної організації, до складу якої мали б увійти держави, що вступили у війну проти гітлерівського блоку, набули розвитку. Упродовж 1943 р. в перебігу війни відбувся злам. В історіографії часів СРСР він визначався як «докорінний» і пов'язувався з подіями на південній ділянці німецько-радянського фронту. Ключовими у цьому контексті вважалися Сталінградська, Курська битва та оволодіння Дніпровським рубежем. Американські, британські дослідники наголошують, що злам у війні настав у результаті активізації дій головних членів антигітлерівської коаліції – США, Великобританії, СРСР. Пріоритет надається розгрому німецько-італійських військ в Африці, перемозі союзників на Середземноморському театрі, вторгненню в Італію⁶.

Тривалі бойові дії, втрата величезних територій, на яких до війни розміщувалися основні продуктивні сили, виснаження ресурсів, скорочення призовних контингентів

світової війни 1938–1945 / Пер. з фр. Р.Осадчука. – К.; Париж; Нью-Йорк; Торонто, 1992. – 729 с.; *Снайдер Т.* Кровавіє землі: Європа между Гитлером и Сталиным / Пер. с англ. Л.Зурнаджи. – К., 2015. – 583 с.; *Снайдер Т.* Чорна земля: Голокост як історія і застереження / З англ. пер. П.Білак, О.Камишишківа, Т.Родіонова. – К., 2017. – 394 с.

⁵ Росія перемогла б у Другій світовій і без України – Путін [Електронний ресурс]: <http://www.istpravda.com.ua/short/2010/12/16/9142>

⁶ *Люддел Гарт Б.* Вторая мировая война: Очерк / Пер. с англ. – Москва, 1976. – С.378–493; *Фуллер Дж.* Вторая мировая война, 1939–1945: Стратегический и тактический обзор. – Москва; Санкт-Петербург, 2006. – С.285–340; *Murray W., Millett A.* A War To Be Won: Fighting the Second World War. – Academic Trade, 2001. – 736 p.

навіть з урахуванням перехоплення стратегічної ініціативи не давали радянському керівництву підстав розраховувати на швидке завершення війни. Перші перемоги давалися Червоній армії ціною надзвичайних жертв. Остаточний перелом за таких обставин убачався тільки у відкритті союзниками по антигітлерівській коаліції другого фронту в Європі. Із листування, обміну телеграмами між Й.Сталіним, В.Черчиллем (згодом К.Еттли) та Ф.Рузвельтом (пізніше Г.Труменом)⁷ постає велика стурбованість радянського керівника тим, що західні лідери зволікають із таким кроком⁸.

Публікація рішення про розпуск Комінтерну 15 травня 1943 р. мала стати виразним сигналом для Ф.Рузвельта й В.Черчилля, котрі напередодні зібралися на Вашингтонській конференції, де серед іншого обговорювалося питання другого фронту. Радянський вождь добре усвідомлював, що Комуністичний інтернаціонал уже давно перетворився на «пішака», тож формальне «відречення» від нього як носія ідеї «всесвітньої соціалістичної революції» суттєво не зменшить здатність Кремля впливати на міжнародний комуністичний і робітничий рухи. Передбачаючи переформатування повоєнної картини світу, зміну балансу сил та чинників, що визначатимуть головні тенденції міжнародного і внутрішньополітичного життя, Й.Сталін розумів, що в разі перемоги у війні він здобуде нові важелі впливу на геополітичні процеси. Досвід реалізації можливостей, закладених у пакті Молотова – Ріббентропа, переконав його в тому, що він нарівні з Великобританією і США отримає значно більші політичні дивіденди, котрі компенсують відсутність одіозної в очах західного світу структури, тобто Комінтерну. Тож його розпуск став лише одним із проявів глобального сценарію, широко закроеного Кремлем.

Логічним продовженням ліквідації Комінтерну стала відмова від «Інтернаціоналу» як гімну «країни Рад». 14 грудня 1943 р. політбюро ЦК ВКП(б) затвердило текст нового державного гімну СРСР, авторами якого стали С.Михалков та Г.Ель-Регістан, і покладеного на музику гімну партії більшовиків, написану О.Александровим у 1936 р. Уже перший куплет недвозначно вказував на стрижневий концепт національної політики Кремля, особливо рельєфно прописаний саме у воєнний час. Він базувався на тезі про надзвичайне призначення російського народу та його виняткове місце в ієрархії радянських націй. Д.Бовфа дав цьому політичному кроку таку оцінку: «Гімн був першим відвертим проголошенням націоналізму як майже природного продовження великого патріотизму радянського часу»⁹. Ще конкретніше та відвертіше висловився президент Чехословаччини Е.Бенеш, котрий відвідував Москву 1943 р.: «Міцний націоналізм виявляється у зв'язках із російським минулим. Росія – для росіян, а не база для світової революції. Більшовизація інших країн не є більше об'єктивною необхідністю. На порядок денний вийшло питання про участь Росії як потужної нації у світових справах»¹⁰. Піднесення російського націоналізму в патріотичній обгортці віддзеркалювало

⁷ Першим ідею про другий фронт у Північній Франції висунув Й.Сталін у листі на адресу В.Черчилля від 18 липня 1941 р. (див.: Переписка председателя Совета Министров СССР с президентом США и премьер-министром Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: В 2 т. – Т.1: Переписка с У.Черчиллем и К.Эттли (июль 1941 г. – ноябрь 1945 г.). – Москва, 1958. – С.11). У спільному комюніке від 12 червня 1942 р. союзники декларували досягнення «повної домовленості щодо невідкладних завдань створення другого фронту в Європі в 1942 р.». Однак замість виконання своїх обіцянок західні країни здійснили спочатку Північноафриканську (1942 р.) та Сицилійську (1943 р.) десантні операції, які відволікли 6–7% сил вермахту, але вивели Італію з війни на боці Німеччини.

⁸ Переписка председателя Совета Министров СССР с президентом США и премьер-министром Великобритании во время Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: В 2 т. – Москва, 1958.

⁹ Бовфа Д. История Советского Союза: В 2 т. / Пер. с итал. – Т.2: От Отечественной войны до положения второй мировой державы. Сталин и Хрущёв, 1941–1964. – Москва, 1990. – С.174.

¹⁰ Цит. за: Гриневич В.А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) – К., 2007. – С.171.

нові акценти в національній політиці Кремля. А.Верт характеризував цей поворот як «сталінську [...] націоналістичну оргію», своєрідний «націоналістичний неш»¹¹. Аналізуючи еволюцію національної політики в роки Другої світової війни, В.Гриневич дійшов висновку про те, що, закріпивши на вершині піраміди «дружби народів» росіян, вождь відокремив усіх інших евфемізмом «неросійські національності», «проте політична прагматика зумовила ефективніший метод використання величезного людського та економічного потенціалу України. Українцям було повернуто тимчасово втрачений титул “великого українського народу” та другу сходинку в радянській імперській ієрархії. Їм також було дозволено (хоча й під пильним контролем Москви) творити власну модель націонал-патріотизму»¹².

У комплексі заходів, до яких удався Й.Сталін у 1943 р., помітне місце посідала різка зміна офіційного курсу в релігійній сфері. До цього моменту «войовничий атеїзм» як органічна складова більшовицької ідеології визначав периферійне, рудиментарне становище релігійних об'єднань та інституцій у державі й суспільстві. Необхідність зближення з союзниками по антигітлерівській коаліції змусила Кремль піти на кроки, що, безсумнівно, викликали б схвалення громадськості й політичних кіл Заходу, для яких релігійна толерантність і свобода совісті вважалися неодмінними ознаками демократії. Безпрограшний розрахунок радянського вождя базувався на тому, що ані на крихту не поступаючись на ідеологічному полі, держава надавала деяким (не всім!) конфесіям атрибути формальної автономії. Одночасно створювалися бюрократичні структури, що ставили релігійні об'єднання під суворий контроль. Пріоритетною визнавалася Російська православна церква – найчисельніша конфесія, на яку покладалася об'єднувача функція насамперед у трьох слов'янських республіках – Білоруській, Російській, Українській. На думку Д.Поспеловського, серед причин, котрі спонукали владу до активного діалогу з архієреями РПЦ, була «необхідність відповісти на масове відкриття церков на німецькій (окупованій – *Авт.*) території, особливо коли ці території поверталися під радянську владу; потрібно було довести населенню, що релігійна політика вже не та, що була до війни»¹³.

Та визначальними для «зміни віх» у відносинах із релігійними об'єднаннями стали зовнішньополітичні чинники. Окрім політиків ставлення західних держав до СРСР значною мірою формували авторитетні громадські й релігійні діячі. Багато хто з них, долаючи ідеологічні бар'єри, організовував кампанії на підтримку країни, яка боролася проти держав Осі. Помітну роль у цьому середовищі відігравав Комітет допомоги Радянському Союзу, очолюваний діячем англіканської церкви Г.Джонсоном. Він кілька разів звертався до Кремля з прохання прийняти делегацію в Москві. Із перспективи майбутньої Тегеранської конференції радянському керівництву така зустріч видалася корисною. Аби забезпечити належний рівень, було навіть вирішено відновити патріарший устрій РПЦ¹⁴.

4 вересня 1943 р. на зустрічі Й.Сталіна й В.Молотова з митрополитами Сергієм, Миколаєм, Алексієм обговорювалися нагальні потреби церкви, а саме відкриття біблійних епархіальних курсів для створення в майбутньому на їх базі духовних семінарій та академій, спрощення процедури реєстрації нових громад, видання церковного журналу, свобода богослужінь, звільнення ув'язнених священників та ін.

¹¹ Werth A. *Russia at War: 1941–1945*. – London, 1964. – P.250, 738–745.

¹² Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3 т. – Т.2: Радянський проект для України / В.А.Гриневич, В.М.Даниленко, С.В.Кульчицький, О.С.Лисенко. – К., 2004. – С.238.

¹³ *Поспеловский Д.В.* Православная церковь в истории Руси, России и СССР. – Москва, 1996. – С.298.

¹⁴ *Алексеев В.* Иллюзии и догмы. – Москва, 1991. – С.337. Після смерті патріарха Тихона (Белавіна) влада заборонила обирати нового очільника церкви й упродовж вісімнадцяти років ця посада залишалася вакантною.

Вождь запропонував «більшовицькими темпами» підготувати архієрейський собор та обрати патріарха, що й було здійснено вже 8 вересня (інтронізація відбулася 12 вересня). 14 вересня 1943 р. вийшла постанова уряду про створення Ради у справах РПЦ при РНК СРСР. Статус цієї структури (очільником котрої призначили полковника держбезпеки Г.Карпова) визначався як посередниці між конфесією та органами влади. І лише у травні 1944 р. було створено Раду у справах релігійних культів при РНК СРСР (під орудою полковника НКДБ К.Зайцева) – для «здійснення зв'язку між урядом СРСР та керівниками релігійних вірмено-григоріанської, старообрядницької, католицької, греко-католицької, лютеранської церков і мусульманського, іудейського, буддійського, сектантського віросповідань із питань, що потребують вирішення урядом СРСР»¹⁵.

У такий спосіб Й.Сталін вирішував одночасно два завдання: поліпшував образ режиму перед Тегеранською конференцією; формувалася оновлені ідеологічні конструкції, засновані на нібито «особливому призначенні» російського народу, для внутрішнього застосування (не випадково назва церкви російською мовою звучала як «Русская», що мало підкреслювати її історично консолідуєчий характер).

Втрата стратегічної ініціативи призвела до послаблення блоку держав Осі. Водночас зміцнювалися позиції антигітлерівської коаліції. Для узгодження подальших дій назріла потреба зустрічі керівників. Так сформувалася ідея Тегеранської конференції (28 листопада – 1 грудня 1943 р.), на якій планувалося розглянути низку питань, у першу чергу пов'язаних із відкриттям другого фронту в Європі, а також обговорити основи повоєнного облаштування світу, зокрема і створення міжнародної організації. Складні питання, що виносилися на зустріч лідерів «великої трійки», потребували попередніх дипломатичних консультацій. 19–30 жовтня 1943 р. в Москві проходила конференція міністрів закордонних справ СРСР, США, Великобританії. У спільній декларації по її завершенню йшлося про наміри тісної співпраці під час війни та після неї, створення безпекової організації, до складу якої на рівних правах мали ввійти представники Об'єднаних націй (країни, які оголосили війну державам Осі)¹⁶.

Узгодження таких рішень давалося нелегко всім учасникам цього процесу та було б узагалі неможливим, якби сторони не йшли на певні поступки й компроміси. Та якщо Й.Сталін удавався до маневрів, спрямованих на те, аби віддати менше, ніж отримати, то його партнери по переговорах, особливо В.Черчилль, виявляли витримку та поступливість у тих питаннях, які за інших обставин навряд чи було б вирішено. Яскравим свідченням цього стали зустрічі в Тегерані та Ялті. Жодного разу від самого початку війни не залишаючи Москву, Й.Сталін вирушив до Ірану, щоб домогтися відкриття другого фронту проти Німеччини на атлантичному узбережжі Франції, а також обстоювати інтереси СРСР в інших питаннях.

У відносинах між державами «великої трійки» особливе місце посідало польське питання, безпосередньо пов'язане з українським. Керівники США й Великобританії детально обговорювали всі пов'язані з цим проблеми. Але позиція радикально налаштованого польського політикуму в Лондоні драгувала керівників цих держав. Під час зустрічі очільника Форін-офіс Е.Ідена з Ф.Рузвельтом 15 березня 1943 р., реагуючи на висловлені британським міністром побоювання, що під час мирної конференції поляки висунуть вимогу відновлення довоєнних кордонів, президент США різко заявив, що «великі держави будуть вирішувати, що

¹⁵ Государственный архив Российской Федерации. – Ф.6. – Оп.2. – Д.1. – Л.38.

¹⁶ История Второй мировой войны 1939–1945: В 12 т. – Т.8: Крушение оборонительной стратегии фашистского блока. – Москва, 1977. – С.13.

отримає Польща, і він не має наміру їхати на мирну конференцію, аби торгуватися з Польщею та іншими малими країнами»¹⁷. Після бесіди з Е.Іденом посол СРСР у Великобританії І.Майський занотував, що американський уряд не бажає сваритися з Москвою через Польщу, а «Рузвельт»¹⁸ і його група схильні прийняти лінію Керзона на сході та компенсувати Польщу Східною Пруссією і частиною Силезії на заході. У будь-якому разі рузвельтівці розуміють, що в питанні про Польщу має бути досягнуто домовленості з СРСР»¹⁹.

Скандал із розголошеною нацистською пропагандою у квітні 1943 р. «Катинською справою» різко погіршив і без того непрості відносини емігрантського польського уряду з СРСР. Після обміну нотами І.Майський 27 квітня зробив такий запис у своєму щоденнику: «Мені здається, що нашою метою є підірвати уряд Сікорського й очистити шлях для створення більш демократичного та дружнього польського уряду до моменту чи в момент, коли Червона армія опиниться на польській території. Така лінія правильна: [...] лондонська еміграція, включаючи польський уряд Сікорського, цілковито безнадійна [...] Із нашої ноти я роблю такий висновок: радянський уряд відчуває себе тепер, напередодні подій нинішньої літньої кампанії, дуже впевнено та вважає момент прийнятним для того, аби на ділі показати Англії і США – “у справах Східної Європи – господар я!”»²⁰. Кремль зробив «перерву» у відносинах з урядом В.Сікорського, але не виключав компромісу. Однак радянська сторона так і не сприйняла пропозицію Лондона налагодити партнерство з польським національним підпіллям, підпорядкованим еміграційному центру. Завдяки радянській агентурі у серпні 1943 р. Й.Сталіну став відомий зміст звіту вповноваженого польського лондонського уряду, котрий таємно перебував на території Польщі, про підготовку підпіллями антирадянських акцій у зв'язку з наступом Червоної армії. У документі зазначалося, що планується повстання у західних районах України та Білорусії, задум якого полягав «винятково в тому, аби показати всьому світу небажання населення прийняти радянський режим»²¹. Загибель В.Сікорського в авіакатастрофі ще більше посилила тиск радянської сторони на лондонський уряд, який очолив С.Миколайчик. Тим часом ще весною 1943 р. Кремль санкціонував створення на території СРСР Союзу польських патріотів і польської піхотної дивізії ім. Т.Костюшка. Наявність другого польського партнера, але «лівої» орієнтації, давала в руки Москві додаткові важелі для дій по війні. Під час Кримської конференції очільників «великої трійки» Й.Сталін домогся згоди В.Черчилля й Ф.Рузвельта на визнання «люблінського уряду» легітимним представником польського народу (після кооптації до його складу емігрантських політиків і демократизації), а також на його трансформацію в «тимчасовий польський уряд національної єдності». Радянська сторона взяла на себе зобов'язання через місяць після конференції забезпечити проведення в Польщі вільних виборів, однак вони відбулися тільки двома роками пізніше без будь-якого міжнародного нагляду.

Маючи намір домагатися якнайбільшого впливу на ухвалення рішень у майбутній міжнародній організації, Й.Сталін почав далекоюсяжну політичну гру, пов'язану

¹⁷ Цит. за: *Tebinka J. Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-niemieckiej 1939–1945.* – Warszawa, 1998. – С.241.

¹⁸ Американський президент двічі – 19 листопада (після зустрічі 19–30 жовтня міністрів закордонних справ «великої трійки» в Москві) та 28 листопада 1943 р. (за десять днів до тегеранської зустрічі) – зазначав, що кордони Польщі будуть передані у «відання» СРСР.

¹⁹ Див.: *Советско-английские отношения во время Великой Отечественной войны: 1941–1945: Док. и мат.: В 2 т. – Т.1: 1941–1943.* – Москва, 1983. – С.350–351.

²⁰ *Майський І.М. Дневник дипломата: Лондон, 1934–1943: В 2 кн. – Кн.2. – Ч.2: 22 июня 1941–1943 г. – Москва, 2009. – С.272–273.*

²¹ *Очерки истории российской внешней разведки: В 6 т. – Т.4: 1941–1945 гг. – Москва, 1999. – С.464.*

зі статусом УРСР у рамках СРСР та на міжнародній арені, а також легітимацією західних кордонів. Український фактор завжди істотно впливав на сталінську політику і це дуже виразно виявилось 1943 р., коли після розгрому німецьких військ на Курській дузі почалося відвоювання України. Воєнним операціям на території республіки передував ідеологічний наступ. Агітаційно-пропагандистська робота у цей період ґрунтувалася на синтезі ідей «української радянської державності» та «єдності радянських республік». Відповідно до наказу ставки верховного головнокомандування 20 жовтня 1943 р., чотири радянських фронти перейменували на Українські. Це не випадково збіглося з проведенням Московської конференції міністрів закордонних справ США, Великобританії, СРСР (19–30 жовтня 1943 р.), адже вже тоді передбачалися колізії, пов'язані з прагненнями радянської сторони забезпечити участь союзних республік, зокрема України, у діяльності ООН на правах повноправних членів світового співтовариства. Задля цього потрібно було створити ілюзію їх державності. Для здійснення цього наміру в лютому 1944 р. до конституцій СРСР та УРСР було внесено зміни, які надавали республіці (суто номінальне) право мати власні збройні сили. У березні ухвалено закон «Про утворення військових формувань союзних республік і перетворення народного комісаріату оборони із загальносоюзного у союзно-республіканський наркомат». Указом Президії Верховної Ради УРСР від 11 березня 1944 р. народним комісаром оборони УРСР було призначено генерал-лейтенанта В.Герасименка, котрий одночасно залишався командувачем Київського військового округу. Нарком оборони, та й сам М.Хрущов, повірили у сталінську гру, узявшись за військове будівництво. У березні 1944 р. до Москви спрямували пропозиції щодо військово-адміністративної реформи²². Штаб округу передбачалося перевести з Києва до Житомира і створити Житомирський та Львівський військові округи (хоча союзники на той час ще не дійшли згоди щодо повоєнних кордонів Польщі), одночасно залишивши Харківський та Одеський. Усі ці військові округи мали підпорядковуватися республіканському наркомату оборони. На документі стосовно військових округів накладено візу «Питання вирішене. 11.05.1944». Однак заходи з розгортання республіканського наркомату та переведення штабу округу до Житомира загальмувалися²³. Під московським контролем залишались і самі управління військових округів. Зокрема про це свідчив національний склад їх керівництва. Із командувачів чотирьох округів, членів військрад, начальників штабів, заступників українцем був тільки В.Герасименко, серед офіцерів штабу Львівського військового округу було лише 3, Одеського – 5 українців²⁴.

Одночасно тривав процес створення Наркомату закордонних справ УРСР. 1 лютого 1944 р. Верховна Рада СРСР ухвалила закон «Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх зносин та про перетворення у зв'язку з цим народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного у союзно-республіканський народний комісаріат». Призначення О.Корнійчука наркомом закордонних справ УРСР у лютому 1944 р. після його служби на посаді заступника В.Молотова в Москві свідчило про те, наскільки формальною була ця справа. Із демонстраційною метою так звану «незалежність України» Й.Сталін використовував

²² Проекты постановлений ГКО по военным округам на Украине // Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.23. – Спр.939. – Арк.10–13.

²³ Грицюк В.М., Пашинський Й.В. Західна Україна у воєнно-адміністративних реформах періоду Другої світової війни // Воєнна історія Галичини та Закарпаття: Мат. Всеукр. наук. військ.-іст. конф. (Львів, 15 квітня 2010 р.). – К., 2010. – С.373–376.

²⁴ Список генералов и офицерского состава Киевского, Львовского и Харьковского военных округов // ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.986. – Арк.1–16; Список генеральского и офицерского состава Львовского, Одесского и Харьковского военных округов // Там само. – Спр.987. – Арк.1–18.

у складних перемовинах із союзниками щодо майбутнього радянсько-польського кордону. У доповіді на VI сесії Верховної Ради УРСР 1 березня 1944 р. М.Хрущов обґрунтував претензії на Львів та інші області східніше «лінії Керзона», а також на Холмщину і прилеглі території: «Український народ домагатиметься включення до складу української радянської держави таких одвічних українських земель, як Холмщина, Грубешів, Замостя, Томашів, Ярослав»²⁵. У липні він надіслав Й.Сталіну пропозицію про створення в межах УРСР Холмської області, зазначивши, що ці землі історично та органічно пов'язані з Україною, а в минулому частина з них входила до складу Російської імперії.

Згодом український чинник Москва використала для зміцнення своїх позицій у переговорах із польськими політичними фракціями щодо майбутнього кордону. Ця тактика неодноразово успішно спрацювала. Не лише польські прокомуністичні кола вимушено відмовилися від претензій на Львів, коли зіштовхнулися з симетричними прагненнями УРСР щодо Холма, а й деякі західні політики повірили у відносну автономію Києва. У день визнання Москвою польського уряду британський кореспондент Р.Паркер запитав свого співрозмовника: «Чи визнають Україна та Хрущов Тимчасовий уряд Польщі?». Державний секретар США Е.Стеттініус зазначив у мемуарах: «Ніхто не міг визначити масштабу труднощів з Україною, ми у Вашингтоні, звичайно, чули розмови під час німецького наступу, що Україна може покинути Радянський Союз»²⁶.

Корисний для Кремля ефект уявної автономії, якщо не незалежності України, імовірно перевищив початкові розрахунки та найсміливіші очікування Й.Сталіна. Занадто активного генерал-лейтенанта В.Герасименка, який почав планувати штат наркомату оборони на 1,5 тис. осіб та проектувати будівництво грандіозної споруди для нього в Києві, було усунуто з посади й відправлено для подальшого проходження служби у Прибалтику. Улітку 1944 р. змінили також керівництво республіканського наркомату закордонних справ. Замість О.Корнійчука прийшов досвідчений у міжнародній політиці колишній секретар Комінтерну Д.Мануїльський. Й.Сталін був явно зацікавлений у тому, щоб Україна стала членом Організації Об'єднаних Націй, і для цього їй зовнішньополітичне відомство мав очолити професіонал, котрий міг би повністю використати новий статус республіки на користь Москви²⁷.

На конференції в Думбартон-Оксі (21 вересня – 7 жовтня 1944 р.) делегації США, Великобританії, СРСР і Китаю обговорили позиції сторін щодо створення майбутньої міжнародної організації, її цілі, структуру, функціонування. Каменем спотикання стала вимога радянської сторони щодо надання членства в ООН союзним республікам. Учасники дискусії проблему вирішити не змогли, тож відклали її до нової зустрічі лідерів «великої трійки», що відбулася під час Ялтинської конференції (4–11 лютого 1945 р.). Спираючись на нові розсекречені документи, неопубліковані щоденники, листи і протоколи зустрічей директор Українського наукового інституту Гарвардського університету професор С.Плохій у своїй монографії виклав власну інтерпретацію проблемних питань Ялти, зокрема й тих, що стосувалися України²⁸. Отже жваву дискусію викликала підготовка до проведення установчої конференції щодо створення ООН. На четвертий день конференції В.Молотов наголосив, що радянська сторона більше не наполягає на членстві всіх своїх республік, і з огляду на те, що Британія мала в ООН кілька голосів власних домініонів (Канада,

²⁵ Стенограма, доклад, постановлення VI сесії Верховного Совету УРСР // Там само. – Спр.754. – Арк.13.

²⁶ Див.: Плохій С. Ялта: Ціна миру / Пер. з англ. Н.Коваль. – Х., 2019. – С.202–203.

²⁷ Там само. – С.203.

²⁸ Там само.

Австралія, Південна Африка, Нова Зеландія), запропонував Литву, Білорусію та Україну, оскільки ці республіки зазнали найбільших втрат у війні.

Після самої Росії Україна була найвідомішою, тому саме на її прикладі В.Молотов проілюстрував заходи радянського керівництва щодо надання республікам «автономності», а також зазначив, що «було б зайвим пояснювати розмір, населення та значення України». Під час перерви Й.Сталін повідомив президентові США про те, як він «відчував, що його позиція в Україні була складною та небезпечною. Голосування за Україну було дуже важливим [...] для радянської єдності»²⁹.

Неочікувано для американців із підтримкою радянської позиції виступив В.Черчилль, апелюючи до внеску України в боротьбу з гітлеризмом. 8 лютого 1945 р. він надіслав з Ялти лист віце-прем'єрові К.Еттли стосовно схвалення своєї позиції військовим кабінетом, пояснивши, що радянська сторона зменшила вимоги щодо членства в ООН до двох республік, України й Білорусі, адже вони «найбільше постраждали у війні»³⁰.

Водночас представники США, котрі мали з цього питання заздалегідь сформовану позицію, яка виражалася формулою «одна держава – один голос», протистояли радянським пропозиціям. Головуючий на той момент Ф.Рузвельт запропонував обговорити проблему окремо керівникам зовнішньополітичних відомств і після цього повернутися до її розгляду. 8 лютого 1945 р. міністр закордонних справ Великобританії Е.Іден заявив, що Сполучене Королівство та США підтримують СРСР у тому, аби серед первинних членів організації перебували дві радянських республіки. Саме в Ялті й було вирішено включити до кола фундаторів ООН Україну та Білорусію. Учасники конференції виявили однаковість у зміні кордонів Німеччини, Польщі й СРСР. Як і у серпні 1939 р. Кремль одержав бажане – «сферу відповідальності» у східній частині Європи. Натомість, демонструючи крок назустріч Ф.Рузвельту, він заявив про готовність вступити у війну з Японією відразу після розгрому Німеччини.

6 травня 1945 р. делегація УРСР на чолі з наркомом закордонних справ Д.Мануїльським прибула до Сан-Франциско. 26 червня посланці країн одноголосно ухвалили Статут ООН. Президія Верховної Ради Української РСР ратифікувала документ 22 серпня.

Кореспондент газети «Saturday Evening Post», відвідавши в 1945 р. Україну, за нотував: те, що дехто намагається зобразити як «російську славу», було насамперед українською війною. Жодна європейська країна не зазнала таких глибоких ран, заподіяних містам, промисловості, сільському господарству, людям. Уже по війні у своїх мемуарах В.Черчилль засвідчить: «Із-поміж усіх народів, які опинилися під владою Німеччини, чи не найбільше постраждав український. Але, разом з тим, ціною мільйонів своїх представників зробив величезний внесок у перемогу над нею»³¹.

Вагомим політичним наслідком Другої світової війни стало те, що Україна вперше офіційно ввійшла до світового співтовариства держав як рівноправний член. Це було стверджено лідерами Об'єднаних націй, засвідчено в рішеннях міжнародних конференцій союзників в Ялті й Потсдамі, участю у заснуванні ООН та іншими міжнародними акціями, стало реальним визнанням внеску українців у перемогу над нацизмом у Другій світовій війні. Однак, на нашу думку, цей внесок було визнано, проте належним чином не визначено. Цей аспект потребує спеціального історичного екскурсу.

Друга світова війна стала наймасштабнішим збройним зіткненням в історії людства. У вир глобального конфлікту середини ХХ ст. втягнулася більшість держав

²⁹ Там само. – С.202.

³⁰ Там само. – С.206.

³¹ Цит. за: Безмертя: Книга Пам'яті України. – С.863.

світу. Воєнними діями було охоплено територію 40 країн Європи, Азії, Африки, простори Атлантичного, Тихого, Індійського, Північного Льодовитого океанів. У протистоянні взяло участь понад 87% населення планети, яке на 1940 р. становило приблизно 2,3 млрд осіб. До збройних сил воюючих сторін, за різними оцінками, було мобілізовано 110–128 млн.

Український чинник у Другій світовій війні складно переоцінити. Починаючи з вересня 1939 р. частина території України перебувала в епіцентрі бойових дій. Український народ відіграв значну роль у поразці нацизму. Ще в березні 1939 р. до 2 тис. українців учинили збройний опір гітлерівським союзникам – угорським окупантам у лавах Карпатської Січі. Близько 120 тис. українців протистояли вермахту у вересні 1939 р. у складі польської армії. У наступні роки українці воювали проти нацизму у військах союзників – Великобританії та Канади (45 тис.), США (80 тис.), Франції (6 тис.).

Українці долучалися до спротиву окупантам, воювали з нацистами в радянських партизанських з'єднаннях, загонах французького, югославського, словацького Опору. За деякими оцінками, на окупованих німцями та їхніми союзниками теренах України діяли понад 200 тис. осіб, об'єднаних у підпільні групи й організації, партизанські загони та з'єднання³².

Значна частина населення також брала участь у бойових діях на боці Української повстанської армії (від 200 до 400 тис. упродовж 1939–1950-х рр.). Антинімецький фронт ОУН та УПА, який виник на початку 1943 р., відіграв винятково важливу роль у національно-визвольному русі в роки Другої світової війни. Збройний виступ проти нацистської Німеччини, яка категорично заперечувала можливість існування самостійної України, дав можливість ОУН згуртувати в лавах УПА десятки тисяч патріотів.

Переважна більшість українців воювала проти гітлерівців у складі Червоної армії, до якої за час німецько-радянської війни було мобілізовано майже 7 млн мешканців Української РСР, що становило близько 23% особового складу збройних сил СРСР³³. Водночас російські історики стверджують, що військові комісаріати призвали з території УРСР 12,5% жителів республіки, тоді як у РРФСР – 22,7%³⁴. Однак слід урахувати ще й тих вихідців з України, які перебували на дійсній військовій службі до 22 червня 1941 р. Оскільки простежити «український компонент» у радянській армії за джерелами не видається можливим, удамося до екстраполяцій. Відомо, що під виглядом навчальних зборів у травні – червні 1941 р. було здійснено призов 802 тис. осіб приписного складу. Серед них понад 271 тис. (33%) мобілізували військкомати Київського особливого, Одеського та Харківського військових округів³⁵. Перед цими по суті мобілізаційними заходами облікова чисельність Червоної армії становила 4 млн 275 тис. 713, флоту – 390 тис. 142 особи³⁶. Отже й частка військовослужбовців родом з України мала б бути близькою до 1 млн 540 тис. Таким чином у лавах радянських збройних сил на початок війни з гітлерівською Німеччиною повинно було б налічуватися до 1 млн 800 тис. вихідців з УРСР (1 540 000 + 271 000). У другому

³² Кендій А., Лозицький В. Війна без пощади і милосердя: Партизанський рух у тилу вермахту в Україні (1941–1944). – К., 2005. – С.13.

³³ Артемьев А.П. Братский боевой союз народов СССР в Великой Отечественной войне. – Москва, 1975. – С.58.

³⁴ Людские потери СССР в Великой Отечественной войне [Мат. конф., 14–15 марта 1995 г.]. – Санкт-Петербург, 1995. – С.79; Рыбаковский Л.Л. Людские потери СССР и России в Великой Отечественной войне. – Москва, 2010. – С.107.

³⁵ Захаров М.В. Накануне великих испытаний. – Москва, 1968. – С.252–253.

³⁶ Там же. – С.254.

півріччі 1941 р. на території республіки було призвано 3 млн 184 тис. 700 осіб, а в період вигнання нацистських окупантів від лютого 1943 до жовтня 1944 рр. – 3 млн 692 тис. 500. Причому в останньому випадку йдеться і про 600–900 тис. громадян, мобілізованих повторно (колишні оточенці, ті, кого німці відпустили для сільськогосподарських робіт, дезертири, утікачі з полону). Водночас загальна кількість мобілізованих корегується у зв'язку з тим, що мобілізації тривали й в 1945 р., до завершення війни³⁷. Отже кількість призваних до РСЧА з території УРСР від початку німецько-радянської війни до кінця далекосхідної кампанії оцінюється в понад 6 млн осіб. Підсумовуючи, можна припустити, що впродовж 1939–1945 рр. у складі радянських збройних сил перебували до 8 млн вихідців з України.

Якщо ж вести мову про участь українців у збройній боротьбі проти країн гітлерівського блоку, то до цього числа потрібно додати понад 250 тис. в арміях союзників і близько 300 тис. у русі опору на окупованих територіях. Українцям випало воювати на фронтах Європи, Північної Африки та Південно-Східної Азії, на Далекому Сході й у Маньчжурії. А у складі флотів союзників – на Середземномор'ї, у басейнах Північного Льодовитого, Тихого, Атлантичного океанів.

Однак найбільше українцям довелося боротися проти ворога саме на своїй землі. У 1941–1944 рр. на південній ділянці Східного фронту зосереджувалися головні сили вермахту (від 57,1 до 76,7% загальної кількості дивізій). Мільйони бійців та командирів билися у 30 загальновійськових, 6 танкових, 7 повітряних арміях, 8 кавалерійських корпусах РСЧА³⁸. Із 51 стратегічної операції радянських збройних сил 15 було проведено на території України. Тут відбулися 68 фронтових операцій, 52 з яких – у рамках стратегічних і 16 – самостійні³⁹. Із початком війни командування Червоної армії вважало південно-західний напрямок головним, зосереджуючи там основні ударні угруповання. Станом на 21 червня 1941 р. співвідношення сил та засобів сторін на теренах УРСР було таким: 70 стрілецьких, танкових, механізованих, кавалерійських дивізій, 19 прикордонних загонів, 4 полки військ НКВС, 14 укріпрайонів, 2 повітрянодесантних корпуси, 24 окремих з'єднання – з радянського та 57 дивізій, 13 бригад – із німецького боків (1,7 : 1). У другому стратегічному ешелоні з радянської сторони розгорталася 21 дивізія з кінцевим терміном зосередження до 10 липня. До 4 липня було заплановано виділення 4 дивізій вермахту для підсилення групи армій «Південь» (5,2 : 1). У бойових з'єднаннях і частинах Червоної армії першого стратегічного ешелону на території УРСР нараховувалося 1 млн 094 тис. 500 особового складу проти 992 тис. солдатів гітлерівської коаліції (1,1 : 1). Радянські сили мали 19 188 гармат та мінометів проти 15 940 у німців і їхніх союзників (1,2 : 1), 5528 танків проти 725 (7,6 : 1), 3472 справних літаки у з'єднаннях ВПС та 801 – ВМС проти 800 у люфтваффе і 500 машин румунської авіації (3,3 : 1), 232 бойових кораблі Чорноморського флоту та річкових флотилій проти 29 зі складу румунських ВМС (8 : 1)⁴⁰. Після вторгнення німецьких військ на територію УРСР відбулося кілька великих битв: танкове бойовище на Волині (свого часу стало найбільшим за кількістю задіяної бронетехніки), оборона Києва, Одеси,

³⁷ Політична історія України: XX століття: У 6 т. / Ред. кол.: І.Ф.Курас (гол.) та ін. – Т.4: Україна у Другій світовій війні, 1939–1945 / Кер. тому В.І.Кучер. – К., 2003. – С.67; *Муковський І.Т., Лисенко О.Є.* Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни. – К., 1996. – С.400–401.

³⁸ *Коваль М.В.* Україна в другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945). – С.113–115.

³⁹ *Сидоров С.В.* Оперативна спадщина Червоної армії в операціях на території України // Наука і техніка Повітряних сил Збройних сил України. – 2010. – №1(3). – С.21–27.

⁴⁰ *Грицюк В.М.* Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України. – К., 2010. – С.24; *Війна і міф: Невідома Друга світова* / За заг. ред. О.Зінченка, В.В'ятровича, М.Майорова. – Х., 2016. – 272 с.

Севастополя. Після уманського «котла» (понад 100 тис. оточенців) у вересні 1941 р. трапилася найбільша у світовій військовій історії катастрофа – київське оточення, в якому було знищено п'ять армій радянського Південно-Західного фронту, а кількість полонених сягнула 665 тис. До кінця 1941 р. в німецькому полоні опинилися понад 1 млн 300 тис. українців. Наступного року переможні операції вермахту в районі Харкова та на Керченському півострові поповнили перелік «котлів».

У 1943–1944 рр. саме на теренах України концентрували свої основні зусилля головні учасники воєнного протистояння – нацистська Німеччина та сталінський СРСР. Битва за Дніпро, а потім за Правобережну Україну перебувають серед найбільших стратегічних операцій Другої світової війни. Зокрема Дніпровсько-Карпатська стратегічна наступальна операція Червоної армії виокремлюється серед решти найвищими показниками за кількістю залучених сил і засобів, за просторовим розмахом та втратами. Із метою реалізації воєнно-політичних планів наприкінці 1943 р. на території України зосереджувалися найпотужніші угруповання військ: понад 4 млн вояків з обох сторін, 45 тис. гармат і мінометів, 4 тис. танків та майже стільки ж літаків⁴¹. До початку наступу на Правобережній Україні на 1400-кілометровому фронті радянське командування розгорнуло 167 стрілецьких, 9 кавалерійських дивізій, 11 танкових та 8 механізованих корпусів. У середньому на одну стрілецьку дивізію припадала смуга 8 км. На початок операції 1–4-й Українські фронти нараховували 2 млн 406 тис. бійців і командирів, 28 654 гармат, мінометів, 2037 танків і САУ, 2600 літаків. Під час операції війська постійно підсилювалися: з території, які залишав противник, було мобілізовано 766 тис. 334 особи. Крім того, направлено у частини 60 тис. 401 маршового поповнення (63% від усього призову до радянських збройних сил за перший квартал 1944 р.). У цей же час зі складальних та ремонтно-відновлювальних підприємств надійшли 4655 танків і САУ (74,4% від усіх, отриманих за цей час Червоною армією), 4803 гармат, мінометів (49,2%)⁴². Перерозподіл сил та засобів здійснювався також за рахунок стратегічних резервів, перегрупувань військ з інших стратегічних напрямів. Так, із радянського боку додатково до операції було залучено 2-й Білоруський фронт, 47-му, 61-шу, 70-ту армії, 2-гу, 4-ту, 6-ту танкові, 6-ту повітряну армії. Радянським військам протистояли групи армій «Південь» (генерал-фельдмаршал Е. фон Манштайн) та «А» (генерал-фельдмаршал Е. фон Кляйст) – загалом 93 дивізії, зокрема 18 танкових і 4 моторизованих, а також 2 моторизованих бригади. Наземні сили підтримував 4-й повітряний флот люфтваффе. Для дій на території України німці з союзниками мали 1 млн 760 тис. солдатів та офіцерів, 16 800 гармат і мінометів, 2200 танків, штурмових гармат, 1460 літаків. Для поповнення втрат гітлерівське командування було змушене підтягнути на південну ділянку Східного фронту 40 дивізій та 4 бригади з резервів⁴³.

Бойові дії розгорнулися на фронті протяжністю 1400 км. Глибина просування радянських військ сягала 250–450 км. Операція тривала 116 діб. За всю війну це був єдиний стратегічний наступ, в якому одночасно взяли участь усі шість радянських танкових армій⁴⁴. Загальні втрати Червоної армії у Дніпровсько-Карпатській

⁴¹ Див.: Грицюк В.М., Лисенко О.Є. Найбільша воєнна операція на українських теренах (до 70-річчя вигнання нацистських окупантів з України) // Український історичний журнал. – 2014. – №5. – С.4–20; Іх же. Битва за Дніпро // Віче. – 2013. – №23–24; Іх же. Весняний наступ українських фронтів // Там само. – 2014. – №5. – С.36–39.

⁴² Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / Под ред. С.П.Платонова. – Москва, 1961. – С.623.

⁴³ Історія війн і військового мистецтва: У 3 т. / Войтович Л. (відп. ред.). – Т.3: Від масових армій до відродження професійних армій (XX – початок XXI ст.) / В.Голубко, В.Грицюк, Л.Кривизюк, О.Лисенко. – Х., 2019. – С.574.

⁴⁴ Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: Історичні нариси: У 2 кн. – Кн.1. – К., 2010. – 698 с.

операції становили 1 млн 109 тис. 528 осіб. Це – найвищий показник серед усіх операцій Другої світової війни. Величезними були втрати бойової техніки, озброєння – 7270 гармат і мінометів, 5700 танків та САУ⁴⁵. Високий рівень втрат не завжди був виправданим, фактично компенсуючи прорахунки вищого військового командування. Зокрема з понад 1 млн втрат 270 тис. 198 осіб становили безповоротні, тоді як у противника вони були у 3,5 рази меншими: загалом 350 тис., із них 150 тис. безповоротних⁴⁶. Найвищі показники середньодобових втрат у Другій світовій війні зафіксовано під час битви за Дніпро – 27 тис. 300 осіб⁴⁷.

Загальні людські втрати воюючих сторін у Другій світовій війні сягнули 60–85 млн військовослужбовців і цивільного населення⁴⁸. За підрахунками, до 62% втрат становили мирні мешканці, 25% припадало на вояків антигітлерівської коаліції, 13% – на блок держав Осі⁴⁹. Однак визначити точні цифри неможливо через низку причин суб'єктивного та об'єктивного характеру. Це питання перебуває більше в політичній, ніж науковій площині. Простежується тенденція до завищення втрат зі збільшенням часу, який минув після воєнних подій. Так, Б.Урланіс через 15 років по війні вважав цифру у 50 млн загальних людських втрат значно перевищеною й орієнтувався на 30 млн⁵⁰. Керівництво СРСР та Російської Федерації окреслювало радянські втрати від 7 млн (Й.Сталін) до 20 млн (М.Хрущов, Л.Брежнев) і 27 млн (М.Горбачов, В.Путін). Оцінка втрат Китаю зросла від 5 млн до 20 млн, Японії – від 2 млн 500 тис. до 3 млн 100 тис. осіб. Одночасно завищувалися втрати супротивника. Наприклад, радянські історики й демографи оцінювали показники Німеччини у 13 млн⁵¹, тоді як їхні колеги з ФРН на початку 1950-х рр. схилялися до понад 6 млн 500 тис. осіб⁵². Сучасні ж оцінки варіюються в межах 7–8 млн⁵³. За останніми даними, найбільших людських жертв зазнали СРСР (до 26 млн 600 тис.), Китай (близько 20 млн), Німеччина (7 млн 400 тис.), Польща (5 млн 800 тис.), Японія (3 млн 100 тис.), Югославія (1 млн 700 тис.), Румунія (1 млн 200 тис.). Втрати Великобританії (450 тис. 900 осіб) та США (419 тис. 400) були меншими, але також болісними й відчутними для цих країн. Франція загалом недорахувалася 600 тис., Італія – 500 тис. людей⁵⁴.

На фронтах Другої світової війни загинули мільйони мешканців УРСР та українців-громадян інших держав союзників. Усвідомлюючи всю складність цього питання, спробуємо окреслити військові втрати України та їх долю у загальних

⁴⁵ Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации. – Ф.38. – Оп.30401сс. – Д.96. – Л.53–56; Ф.39. – Оп.80033. – Д.6. – Л.177–271.

⁴⁶ Михалев С.Н. Военная стратегия: Подготовка и ведение войн нового и новейшего времени. – Москва: Жуковский, 2003. – С.397.

⁴⁷ Памяти павших: Великая Отечественная война 1941–1945 / Рук. авт. колл. М.А.Гареев. – Москва, 1995. – С.99. Т.Снайдер на презентації своєї праці «Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним» у Києві 23 червня 2015 р. в дискусії з авторами цієї статті погодився з результатами досліджень і визнав, що подібних втрат не зазнала жодна армія світу на всіх театрах воєнних дій Другої світової.

⁴⁸ World War II casualties [Електронний ресурс]: https://en.wikipedia.org/wiki/World_War_II_casualties; История второй мировой войны 1939–1945: В 12 т. / Пред. ред. ком. А.А.Гречко. – Т.12: Итоги и уроки второй мировой войны. – Москва, 1982. – С.150–151; Вторая мировая война 1939–1945 гг.: Военно-исторический очерк / Под ред. С.П.Платонова. – Москва, 1958. – С.825–829.

⁴⁹ World War II Deaths [Електронний ресурс]: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d1/World_War_II_Casualties.svg

⁵⁰ Урланис Б.Ц. История военных потерь: Людские потери европейских стран в войнах XVII–XX вв. (Историко-статистическое исследование). – Санкт-Петербург, 1998. – С.402–403.

⁵¹ История второй мировой войны 1939–1945: В 12 т. – Т. 12. – С.151.

⁵² Арнтц Г. Людские потери во второй мировой войне // Итоги второй мировой войны / Пер. с нем. Л.К.Комоловой; под. ред. И.Н.Соболева. – Москва, 1957. – С.592–604.

⁵³ World War II casualties [Електронний ресурс]: https://en.wikipedia.org/wiki/World_War_II_casualties

⁵⁴ Ibid.

втратах Об'єднаних націй у боротьбі проти країн гітлерівського блоку. Найменша загальна кількість безповоротних втрат бійців і командирів, призваних (мобілізованих) із території УРСР, подається сучасними російськими істориками, зокрема 1 млн 650 тис.⁵⁵ В одній із праць зазначається, що частка «червоноармійців української національності» у загальних втратах становила 1 млн 376 тис. осіб (15,9% від загальної кількості військових втрат СРСР)⁵⁶. Оскільки при підрахунках автори видання брали за основу графу «Національність», а не місце проживання, з якого військовозобов'язані призивалися до лав збройних сил, справжня кількість мобілізованих мешканців республіки, а також тих, які загинули на фронтах і в полоні, виявилася значно більшою. Крім того, згідно з висновками співробітників Національного музею історії України у Другій світовій війні, до завершення німецько-радянського збройного протистояння порахували тільки близько 55% загиблих, решту було взято на облік уже в мирний час⁵⁷.

Л.Рибаківський запропонував застосувати етнодемографічний метод для перерахунку втрат у війні. Так, серед безповоротних втрат радянських військових – 1 млн 376 тис. 400 українців, з яких 130 тис. 800 проживали на території РРФСР⁵⁸. Вітчизняні історики піддають сумніву ці цифри. Втрати військового персоналу з мешканців України у роки Другої світової війни становили 4 млн 100 тис. осіб (убитих, загиблих у полоні, зниклих безвісти, померлих у шпиталях у перші повоєнні роки)⁵⁹. За новітніми дослідженнями на підставі електронної бази сповіщень про загибель Л.Рибченко висловлює припущення, що найбільш реальна чисельність безповоротних втрат військовослужбовців радянської армії, призваних із території УРСР, оцінюється у 3 млн 300 тис. осіб⁶⁰.

Комуністичний тоталітарний режим виходив із війни ще більш кристалізованим у всіх своїх виявах. Обставини воєнного часу поляризували прихильників та опонентів радянської системи, тож це полегшило органам держбезпеки боротьбу з останніми. Метою цих заходів були ізоляція або знищення всіх «ворогів народу», «антирадянських елементів» та соціально-політична уніфікація суспільства. У «країні Рад» такий курс витримувався й у 1920–1930-х рр., а війна лише інтенсифікувала зусилля у цьому напрямі. Ще до неї сталінська влада домоглася соціальної однорідності суспільства (винятком можна вважати відносно невелику частку партійно-радянської номенклатури вищої ланки й науково-мистецьку еліту). Натомість у Західній Україні досягти ідейно-політичної уніфікації «кавалерійським наскоком» не вдалося. Саме цей регіон найдовше чинив спротив «другій радянській». Це змусило режим на завершальному етапі війни та після її закінчення кинути проти національно-визвольного руху значні контингенти внутрішніх військ, винищувальних батальйонів і колишніх «червоних» партизанів. Упродовж кількох повоєнних років проводилися масштабні «блокади» великих районів дій підпілля ОУН і підрозділів УПА, численні «чекістсько-військові операції». Донині дослідники не вийшли на консолідовану оцінку кількості учасників самостійницького руху. Опосередковане уявлення можна скласти за втратами ОУН та УПА в 1940–1950-х рр. Отже за даними управління боротьби з бандитизмом НКВС УРСР

⁵⁵ Эрлихман В.В. Потери народонаселения в XX в.: Справочник. – Москва, 2004. – С.21–35.

⁵⁶ Памяти павших: Великая Отечественная война 1941–1945. – С.86.

⁵⁷ Рибченко Л.В. Людські втрати України у лавах РСЧА під час німецько-радянської війни // Воєнно-історичний вісник: Зб. наук. пр. Нац. ун-ту оборони України ім. І.Черняховського. – Вип.2(36). – К., 2020. – С.222–238.

⁵⁸ Рыбаковский Л.Л. Великая Отечественная: людские потери России // Социологические исследования. – 2001. – №6. – С.85–95.

⁵⁹ Безсмертя: Книга Пам'яті України. – С.392.

⁶⁰ Рибченко Л.В. Людські втрати України у лавах РСЧА під час німецько-радянської війни. – С.234.

від лютого до кінця грудня 1944 р. під час 6495 операцій було вбито 57 тис. 405 повстанців, 50 тис. 387 затримано, 15 тис. 990 з'явилися «з повинною»⁶¹. А загалом від лютого 1944 до 1 січня 1946 рр. було проведено 39 тис. 778 «чекістсько-військових операцій», під час яких загинули 103 тис. 313 учасників повстансько-підпільного руху, було затримано 110 тис. 785, заарештовано 8 тис. 370 «оунівців» і 15 тис. 959 «активних повстанців», з'явилися «з повинною» понад 50 тис. осіб. Крім того, затримано 83 тис. 284 «ухильників» від призову в армію⁶². Екстраполяція цих даних на 1939–1950 рр. дає підстави оцінювати кількість людей, які пройшли через лави військово-політичних інституцій національно-визвольного руху, не менше, ніж у 400 тис. осіб.

Антропологічне «знекровлення» українського народу здійснювалося впродовж війни обома тоталітарними режимами. Із вересня до грудня 1939 р. за політичними звинуваченнями радянські «органи» заарештували 10 тис. 200 мешканців Західної України. Частина їх відразу знищили, решту вивезли у східні райони СРСР або кинули у в'язниці⁶³. Напередодні німецького нападу в тюрмах західних областей республіки утримувалися 34 тис. в'язнів. Не маючи змоги вивезти їх у глибокий тил, енкавееівці за наказом Кремля замордували понад 10 тис. із них безпосередньо в місцях утримування. Згодом це спричинило сплеск антирадянських настроїв та єврейські погроми.

Іншу злочинну акцію – масштабну депортацію всіх, кого керівництво «країни Рад» уважало небезпечними ворогами, – було здійснено в кілька етапів. Основними категоріями, які підлягали примусовому «видаленню» у східні та північні райони СРСР, стали колишні польські осадники, службовці, землевласники, офіцери, жандарми, а також керівництво й актив польських та українських політичних партій, громадських інституцій, комерсанти, заможні селяни, біженці з Центральної, Західної Польщі, «антирадянські елементи». Загальна кількість депортованих із теренів колишніх Волинського, Львівського, Тернопільського, Станіславського воєводств II Речіпосполитої сягала 550 тис. осіб. Жертвою примусового виселення став кожен десятий мешканець західної частини України⁶⁴. Гоніння поширилися й на приєднані до СРСР улітку 1940 р. Північну Буковину та Хотинщину, девпродовж наступних місяців із політичних мотивів репресували майже 11 тис. осіб, з яких 1 тис. 400 були розстріляні, загинули у в'язницях і на спецпоселенні⁶⁵.

Відразу після вигнання німецьких військ із того чи іншого регіону республіки розпочиналися репресії проти тих категорій населення, які «заплямували» себе під час німецько-румунської окупації. У 1944 р. знову масового характеру набули депортації. У травні – червні 1941 р. до Узбецької РСР, Марійської й Удмуртської АРСР було примусово вивезено 191 тис. кримських татар, а також греків, болгар, вірмен, котрі мешкали на Кримському півострові. Загалом на спецпоселення відправили 228 тис. кримчан, що стало виявом злочинної практики колективної відповідальності за дії колабораціоністів⁶⁶.

Із метою підриву соціальної бази національно-визвольного руху впродовж 1944–1945 рр. тільки з Галичини у східні та північні райони СРСР депортували

⁶¹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні: 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – Кн.2. – К., 1994. – С.516–517, 548.

⁶² Державність. – 1992. – Ч.7. – С.48.

⁶³ Україна: політична історія: XX – початок XXI ст. – К., 2007. – С.687.

⁶⁴ Грицак Я. Нариси історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1996. – С.214.

⁶⁵ Мусієнко І. Політичні репресії на Північній Буковині та Хотинщині у 1940–1941 рр. // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – №2/4. – С.479–482.

⁶⁶ Безсмертя: Книга Пам'яті України. – С.574.

12 тис. 117 родин (30 тис. 259 осіб). Насильницьке вивезення тривало до 1952 р., загалом охопивши 206 тис. 664 особи⁶⁷.

У 1941–1942 рр. у східні райони СРСР було евакуйовано 3 млн 500 тис. мешканців України⁶⁸ (натомість В.Гриневиц вважає, що ця кількість не перевищувала 2,5 млн осіб⁶⁹) – кваліфікованих робітників і спеціалістів, науковців, творчої інтелігенції, які віддали свої руки та інтелект на розвиток військово-економічного потенціалу СРСР. Назад повернулися не всі.

Важкі наслідки для українського народу мала німецько-румунська окупація 1941–1944 рр. Загальні втрати цивільного населення на окупованій території України сягнули понад 4 млн осіб⁷⁰. Найчисельнішими категоріями жертв стали євреї (1 млн 600 тис.)⁷¹, цивільне населення інших національностей, «червоні» партизани та підпілляники (понад 60 тис.)⁷², примусові працівники, вивезені на роботу до Райху (2 млн 400 тис. осіб)⁷³.

Унаслідок кривавого міжнаціонального протистояння за різними оцінками загинули від 40 до 100 тис. поляків і від 15 до 20 тис. українців⁷⁴. Г.Мотика зазначає, що «баланс страждань, завданих польсько-українським конфліктом у 1943–1947 рр., аж ніяк не обмежується кількістю загиблих. Не слід забувати про близько 1,1 млн поляків і 630 тис. українців та лемків, яких змусили покинути “малі вітчизни” та доробок, на який століттями працювали їхні сім’ї»⁷⁵.

Друга світова війна змінила етнічне обличчя українського суспільства. Зникла така національна меншина, як німці (їх вивозили на схід СРСР у 1941, 1944–1945 рр.). Кримських татар, котрі впродовж віків становили важливий фактор історії Причорномор’я, у 1944 р. депортували до Середньої Азії. Із майже 3 млн євреїв республіки війну пережили лише 800 тис. (згодом 140 тис. із них виїхали до Польщі). Із 2 млн 500 тис. поляків станом на 1950 р. залишилися менше 400 тис. Натомість за перше десятиліття по війні кількість росіян зросла з довоєнних 4 млн до 7 млн осіб. Після депопуляції великих етнічних меншин УРСР перетворилася на республіку з єдиною численною й такою, що постійно збільшувалася, російською складовою.

Війна не тільки призвела до величезних матеріальних, людських втрат, але вплинула на свідомість, моральний стан мільйонів, залишивши глибокий слід в їхній пам’яті. Разом із загиблим цивільним населенням, депортованими, остарбайтерами, евакуйованими, біженцями, які так і не повернулися на попередні місця проживання, загальні безповоротні людські втрати республіки оцінюються в

⁶⁷ Вронська Т. Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній практиці радянської влади (1917–1953 рр.). – К., 2013. – С.397.

⁶⁸ Безсмертя: Книга Пам’яті України. – С.489.

⁶⁹ Гриневиц В.А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939–1945). – С.313.

⁷⁰ Безсмертя: Книга Пам’яті України. – С.552, 561; Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. – С.763.

⁷¹ Круглов О. Єврейські втрати в Україні, 1941–1944 рр. // Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення. – К., 2015. – С.377–389.

⁷² Безсмертя: Книга Пам’яті України. – С.392.

⁷³ Там само. – С.219, 552. Див. також: Гальчак С., Пастушенко Т., Шевченко М. Українські робітники нацистської Німеччини: вербування, примусова праця, репатріація // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: Історичні нариси. – Кн.2. – К., 2011. – С.60.

⁷⁴ Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х рр. XX ст.: ідеологія та практика. – Л., 2003. – С.129–130; Литвин В.М. Україна у Другій світовій війні (1939–1945). – К., 2004. – С.250–251; Льюшин І.І. ОУН–УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів). – К., 2000. – С.87; Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла»: Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. / Авториз. пер. з пол. А.Павлишина. – К., 2013. – С.277; Torzecki R. Polacy i Ukraińcy: sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993.

⁷⁵ Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла»... – С.278.

межах від 8 до 10 млн осіб. Друга світова спричинила значні демографічні зміни та істотно підірвала генофонд України. Із 1 січня 1941 до 1 січня 1945 рр. населення УРСР зменшилося з 41 млн до 27,4 млн (це враховуючи, що частина людей уже повернулася з евакуації, німецького полону та діючої армії). Загальні демографічні втрати оцінюються до 14 млн осіб.

Перебіг та результати Другої світової війни напряму залежали від економічного потенціалу воюючих держав. Один з основних його показників – валовий внутрішній продукт. Професор Кембриджського університету М.Гаррісон узагальнив дані деяких країн (млрд дол. США)⁷⁶:

	1938 р.	1939 р.	1940 р.	1941 р.	1942 р.	1943 р.	1944 р.	1945 р.
США	800	869	943	1094	1235	1399	1499	1474
Великобританія	284	287	316	344	353	361	346	331
Франція	186	199	82	–	–	–	–	101
Італія	–	–	–	–	–	–	117	92
СРСР	359	366	417	359	318	464	495	396
Усього	1629	1721	1757	1798	1906	2223	2458	2394
Німеччина	351	384	387	412	417	426	437	310
Франція	–	–	82	130	116	110	93	–
Австрія	24	27	27	29	27	28	29	12
Італія	141	151	147	144	145	137	–	–
Японія	169	184	192	196	197	194	189	144
Усього	686	747	835	911	903	895	748	466
Союзники / країни Осі	2,4 : 1	2,3 : 1	2,1 : 1	2 : 1	2,1 : 1	2,5 : 1	3,3 : 1	5,1 : 1
СРСР / Німеччина	1 : 1	1 : 1	1,1 : 1	0,9 : 1	0,8 : 1	1,1 : 1	1,1 : 1	1,3 : 1

Найвищих показників досягла мілітаризація економіки провідних держав світу. Військові витрати сягнули 1 трлн 117 млн дол. США в еквіваленті цін періоду Другої світової (на военні зусилля спрямовано від 50% до 70% національного доходу учасників війни)⁷⁷. СРСР спромігся від 1943 р. забезпечити виробництво літаків до 40 тис. на рік, танків і САУ – до 30 тис., гармат – до 120 тис., мінометів – до 100 тис., кулеметів – до 450 тис., гвинтівок та автоматів – до 5 млн⁷⁸. За підрахунками американських істориків В.Мюррея й А.Міллетта, пік виробництва основних зразків озброєння та військової техніки у США припав на 1943 р. (літаків – 85,9 тис., танків і самохідних гармат – 29,5 тис., артилерійських систем – 67,5 тис.), у Великобританії – на 1944 р. (літаків – 26,5 тис., танків, самохідних гармат – 4,6 тис., артсистем – 12,4 тис.), у Німеччині – на 1944 р. (літаків – 39,8 тис., танків і САУ – 22,1 тис., артилерійських систем – 41 тис.)⁷⁹.

⁷⁶ *Harrison M. The Economics of World War II: Six Great Powers in International Comparison.* – Cambridge, 2000. – P.10.

⁷⁷ *История второй мировой войны 1939–1945: В 12 т. – Т.12. – С.147–148.*

⁷⁸ *Вторая мировая война 1939–1945 гг.: Военно-исторический очерк. – С.827.*

⁷⁹ *Murray W., Millett A. A War To Be Won: Fighting the Second World War.* – P.535.

Війна спричинила колосальні руйнування, знищення десятків тисяч міст і сіл, важкі страждання мільйонів людей. Загальна вартість сплюндрованих матеріальних цінностей у всіх воюючих країнах оцінюється у 316 млрд дол. Радянські дослідники подавали таку статистику втрат СРСР: зруйновано 1710 міст і сіл, 70 тис. сіл, понад 6 млн будівель, 32 тис. великих та середніх підприємств. Водночас наголошувалося на зростанні непрямих економічних збитків унаслідок порушення структури виробництва, скорочення і припинення нового будівництва, зумовленої окупацією втрати доходів та природних ресурсів, зниження чисельності робочої сили через загибель, вивезення на примусові роботи та інвалідизації працездатного населення тощо. Про глобальні масштаби можна судити через структуру матеріальних втрат найбільших держав світу, застосувавши метод екстраполяції. Зокрема у СРСР загальні матеріальні збитки внаслідок Другої світової війни оцінюються у 2 трлн 569 млрд руб. (100%) зі врахуванням збитків від прямого знищення внаслідок воєнних дій матеріальних цінностей на суму 679 млрд руб. (26,5%), бюджетних витрат на війну – 582 млрд 400 млн (22,5%), непрямих втрат – 1 трлн 307 млрд 600 млн руб. (51%)⁸⁰. Використовуючи відповідні методики (з урахуванням загальних витрат на ведення війни – 1 трлн 117 млн дол.), радянські автори вийшли на показники загальних збитків, завданих Другою світовою війною людству, – понад 4 трлн дол. США.

Україна постраждала через своє стратегічно важливе становище, розплачуючись і за гітлерівську агресію, і за згубні прорахунки сталінського керівництва. Зокрема під час радянського відступу в 1941 р. було вжито заходів з евакуації промислових об'єктів. Лише з 10 індустріально найбільш розвинених областей УРСР, за неповними даними, удалося вивезти устаткування і матеріали 190 промислових об'єктів союзного та понад 360 – республіканського підпорядкування, а також багато підприємств промкооперації. Евакуйовувалися техніка, майно, худоба тисяч колгоспів, радгоспів, десятків наукових, навчальних закладів, осередків культури, історичні цінності, які після війни так і не повернулися назад. Аби нічого не залишити противнику, радянське керівництво реалізовувало стратегію «випаленої землі». Підприємства, за створення яких український народ упродовж 1930-х рр. заплатив власною кров'ю (в буквальному розумінні цього слова), у воєнну пору стали основою створення військово-промислового комплексу у східній частині СРСР. З України туди прибули 265 організацій промислового будівництва, серед них 23 трести («Запоріжбуд», «Азовстальбуд», «Криворіжбуд», «Донбасважбуд», «Доменбуд», «Стальважконструкція» та ін.) разом із 22 440 кваліфікованими робітниками, 2845 інженерами, конструкторами, службовцями⁸¹. При цьому евакуйовані часто брали на себе ініціативу й відповідальність за найважливіші ділянки роботи, домагаючись відчутних результатів. Так, колектив конструкторів та інженерів Харківського тракторного заводу №183 під керівництвом М.Кошкіна, О.Морозова, М.Кучеренка після перебазування на Урал разом із місцевими спеціалістами зуміли створити «Танкоград» – великий комплекс із виробництва бронетехніки.

Колосальних збитків Україні завдали окупаційні режими, майже безперервні бойові дії регулярних і нерегулярних військових формувань. Так, лише німецькі

⁸⁰ История второй мировой войны 1939–1945: В 12 т. – Т.12. – С.149.

⁸¹ *Першина Т.* Становлення ВПК у східних районах СРСР: участь українських виробників у вирішенні воєнно-економічних завдань // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: Історичні нариси: У 2 кн. – Кн.2. – С.525.

окупаційні органи вилучили у цивільного населення 3 млн 722 тис. голів великої рогатої худоби, 4 млн 941 тис. свиней, 1 млн. 725 тис. овець і кіз, 326 тис. коней, 9 млн 420 тис. т зерна, 600 тис. т борошна та круп, 6 млн 250 тис. т картоплі, овочів, фруктів, 200 тис. т фуражу, а в колгоспів, радгоспів, МТС – 7 млн 887 тис. т зерна й борошна, 2 млн 56 тис. т картоплі, овочів і фруктів. Румунські окупанти лише з території Трансністрії вивезли 217 тис. голів великої рогатої худоби, значну кількість сільськогосподарського реманенту і продукції⁸².

«Списуючи» всю шкоду від війни на німців з їхніми союзниками, радянська Надзвичайна державна комісія зі встановлення й розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників і заподіяних ними збитків громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам СРСР обрахувала матеріальні втрати СРСР у сумі 679 млрд руб., УРСР – 394 млрд руб. (при цьому не враховувалися дані про збитки Криму – 14 млрд 346 млн руб., Закарпаття – 1 млрд 648 млн руб., Волинської, Дрогобицької, Станіславської областей, а також шкоду, заподіяну підприємствам, установам, організаціям союзного значення, дані, що ілюструють штрафні санкції та не отримані доходи). З урахуванням усіх параметрів, за якими зазвичай обчислюються матеріальні втрати, спеціалісти вийшли на нову цифру – понад 450 млрд руб.⁸³ За тогочасними підрахунками, на території УРСР (у межах 1941 р.) було сплюндровано понад 700 міст і містечок, 28 тис. сіл. Знищено 2 млн будинків, унаслідок чого понад 10 млн людей залишилися без даху над головою⁸⁴. Великих руйнувань зазнали Київ, Харків, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Полтава, Тернопіль та інші міста республіки.

Попри те, що держави-переможці сплатили високу ціну задля закінчення війни, вони і в повоєнний час не відмовилися від ведення міжнародних справ із позиції сили. Усвідомлюючи, що позитивного результату можна досягти лише завдяки військово-економічній потузі, радянське керівництво обрало пріоритетним напрямом розвиток військово-промислового комплексу. Й.Сталін намагався постійно нарощувати зусилля у геополітичній грі. По суті це було продовження довоєнного курсу на мілітаризацію економічної інфраструктури. А оскільки мілітаризація політики трактується сучасниками не тільки як домінування в державному житті армії та військових, а і як залучення до цих процесів інститутів соціуму, слід констатувати, що такі ідеї лягли на «поживний» ментальний ґрунт. Нагнітаючи воєнну істерію в 1930-х рр., радянська пропаганда стверджувала про неминучість війни з «капіталістичним світом», формуючи в масовій свідомості стереотип «ворогів соціалізму»⁸⁵. Лише час від часу змінювалося його змістове наповнення: спочатку це були Англія та Франція, потім Польща, а згодом і Німеччина. Після перемоги над нацизмом у Кремлі повернулися до жупела «капіталістичної загрози», з якою ввійшли в період «холодної війни». Навіювання суспільству необхідності бути готовим до збройного протистояння слугувало фундаментом мілітаризації. Радянське керівництво відмовилося від системної конверсії виробничих

⁸² *Перехрест О.Г.* Українське село у 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. – Черкаси, 2011. – С.207–209.

⁸³ *Дубик М.* Матеріальні збитки України в Другій світовій війні // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. – Кн.2. – С.788.

⁸⁴ *Дубик М.Г.* Надзвичайна державна комісія // Енциклопедія історії України. – Т.7: Мл–О. – К., 2010. – С.156.

⁸⁵ *Цыбаков Д.А.* Гражданский милитаризм и его проявления в современном политическом процессе // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. – 2009. – №1(9). – С.86–91.

потужностей військової промисловості, лише дещо доповнивши планову номенклатуру «товарами народного споживання», тобто цивільного призначення.

Ще не завершилася Друга світова війна, ще не скинули свій смертоносний вантаж на Гірошиму й Наґасакі американські бомбардувальники, а державним пріоритетом у СРСР уже стала розробка ядерної зброї. Іншим масштабним завданням була розбудова потужного військово-морського флоту, спроможного забезпечити якщо не домінування, то принаймні паритет з «імовірним ворогом» на світових океанських комунікаціях⁸⁶.

Як і радянські автори, сучасні російські історики, політологи, військові аналітики стверджують, що саме західні держави «втягнули» СРСР у військово-економічне змагання. При цьому свідомо замовчується роль Кремля у виборі власного стратегічного курсу, що базувався на прагненні перетворити країну на світового лідера. До речі, для досягнення цієї мети існував й інший шлях, який, цілком можливо, дав би змогу уникнути виснажливої конфронтації та «гонитви озброєнь», залишивши в економічній політиці місце і для вкрай необхідних зраненому війною суспільству соціальних програм. Ідеться про запрошення СРСР до участі в реалізації «плану Маршалла». Москва відмовилася. Відтак колишні союзники обрали курс на «розорення Рад за допомогою широкомасштабної економічної війни». Прямі військові витрати в 1947–1991 рр. сягнули 10 трлн 039 млрд дол. США (за курсом 1993 р.), що становило 12,6% національного доходу країни у ці роки. Частка «оборонних» витрат у держбюджеті СРСР коливалася від 45% до 50% (у США становила 25–27%)⁸⁷.

Гігантські кошти та матеріальні засоби, здатні суттєво підвищити життєві стандарти людей, знову кидалися на мілітаристські програми. Не залікувавши ран Другої світової, людство вступило у виснажливий період «холодної війни».

REFERENCES

1. Alekseev, V. (1991). *Illyuzii i dogmy*. Moskva: Politizdat. [in Russian].
2. Artemev, A.P. (1975). *Bratskij boevoy soyuz narodov SSSR v Velikoj Otechestvennoj vojne*. Moskva: Mysl. [in Russian].
3. Bilas, I. (1994). *Represyivno-karalna sistema v Ukraini: 1917–1953: suspilno-politychni ta istoriko-pravovyi analiz: u 2 kn.* Kyiv: Lybid; Viisko Ukrainy. [in Ukrainian].
4. Boffa, D. (1990). *Istoriya Sovetskogo Soyuza: V 2 t. (Vol.2)*. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya. [in Russian].
5. Dubyk, M. (2011). Materialni zbytky Ukrainy v Druhii svitovii viini. In V.A. Smolii (Ed.), *Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z XXI st.: Istorychni narysy: v 2 kn. (Vol.2)*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
6. Fuller, Dzh.F.Ch. (2006). *Vtoraya mirovaya vojna, 1939–1945: Strategicheskij i takticheskij obzor*. Moskva: AST; Sankt-Peterburg: Poligon. [in Russian].
7. Gareev, M.A. (Ed.). (1995). *Pamyati pavshikh: Velikaya Otechestvennaya vojna 1941–1945*. Moskva: Bolshaya Rossijskaya entsiklopediya. [in Russian].
8. Halchak, S., Pastushenko, T. & Shevchenko, M. (2011). Ukrainski robotnyky natsyystskoi Nimechchyny: verbuvannya, prymusova pratsia, repatriatsiia. In V.A. Smolii (Ed.), *Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z XXI st.: Istorychni narysy: v 2 kn. (Vol.2)*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
9. Harrison, M. (2000). *The Economics of World War II: Six Great Powers in International Comparison*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Herasymov, I.O. (Ed.). (2000). *Bezsmertia: Knyha Pamiati Ukrainy*. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Hrynevych V.A., Danylenko V.M., Kulchytskyi S.V. & Lysenko O.Ye. (2004). In V.A. Smolii (Ed.), *Ukraina i Rosiia v istorychni retrospektyvi: Radianskyi proekt dlia Ukrainy. (Vol.2)*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
12. Hrynevych, V.A. (2007). *Suspilno-politychni nastroi naseleння Ukrainy v roky Druhoi svitovoi viini (1939–1945 rr.)*. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen NANU. [in Ukrainian].

⁸⁶ *Полынов М.Ф.* Гонка вооружений как метод изматывания СССР США в годы холодной войны: 1945–1990 гг. // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2005. – №2. – Вып.3. – С.92–103.

⁸⁷ *Швейцер П.* Победа: Роль тайной стратегии администрации США в распаде Советского Союза и социалистического лагеря. – Минск, 1995. – С.16.

13. Hrytsak, Ya. [1996]. *Narysy istorii Ukrainy: Formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX st.* Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].
14. Hrytsiuk, V., Lysenko, O. [2013]. *Bytva za Dnipro (zakinchennia). Viche, 23–24.* [in Ukrainian].
15. Hrytsiuk, V., Lysenko, O. [2014]. *Vesniansiy nastup ukrainskykh frontiv. Viche, 5, 36–39.* [in Ukrainian].
16. Hrytsiuk, V.M. [2010]. *Stratehichni ta frontovi operatsii Velykoi Vitchyznianoï viiny na terytorii Ukrainy.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
17. Hrytsiuk, V.M., Lysenko, O.Ye. [2014]. *Naibilsha voienna operatsiia na ukrainskykh terenakh (do 70-richchia vyhnannia natsystytskykh okupantiv z Ukrainy). Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, 5, 4–20.* [in Ukrainian].
18. Hrytsiuk, V.M., Pashynskiy, Y.V. [2010]. *Zakhidna Ukraina u voienno-administratyvnykh reformakh periodu Druhoï svitovoi viiny.* Abstracts of Papers 2010: *Voienna istoriia Halychyny ta Zakarpattia.* [p.373–376]. Kyiv. [in Ukrainian].
19. Iddel Gart, B. [1976]. *Vtoraya mirovaya vojna: Ocherk.* Moskva: Voenizdat. [in Russian].
20. Iliushyn, I.I. [2000]. *OUN–UPA i ukrainske pytannia v roky Druhoï svitovoi viiny (v svitli polskykh dokumentiv).* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
21. Kentii, A., Loztskyi, V. [2005]. *Viina bez poshchady i myloserdia: Partyzanskyi rukh u tylu vermakhtu v Ukraini (1941–1944).* Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].
22. Kosyk, V. [1992]. *Ukraina pid chas Druhoï svitovoi viiny 1938–1945.* Kyiv: Paryzh; Niu-York; Toronto. [in Ukrainian].
23. Kosyk, V. [1993]. *Ukraina i Nimechchyna u druhii svitovii viini.* Paryzh; Niu-York; Lviv. [in Ukrainian].
24. Koval, M.V. [1999]. *Ukraina v druhii svitovii i Velykii Vitchyznianoï viinakh (1939–1945).* Kyiv: Alternatyvy. [in Ukrainian].
25. Kruhlov, O. [2015]. *Yevreiskii vtraty v Ukraini, 1941–1944 rr. Shoa v Ukraini: istoriia, svidchennia, uvichnennia.* Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian].
26. Kuras, I.F. (Ed.). [2003]. *Politychna istoriia Ukrainy: XX stolittia: U 6 t. (Vol.4).* Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].
27. Kynin, G.P. [Ed.]. [1983]. *Sovetsko-anglijskie otnosheniya vo vremya Velykoi Otechestvennoï vojny: 1941–1945: dokumenty i materialy: v 2 t. (Vol.1: 1941–1943).* Moskva: Politizdat. [in Russian].
28. Kyrychuk, Yu. [2003]. *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX st.: ideolohiia ta praktyka.* Lviv: Dobra sprava. [in Ukrainian].
29. Lytyvn, V.M. [2004]. *Ukraina u Druhii svitovii viini (1939–1945).* Kyiv. [in Ukrainian].
30. Majskij, I.M. [2009]. *Dnevnik diplomata: London: 1934–1943: v 2 kn.* Moskva: Nauka. [in Russian].
31. Makarov, V.D., Rybak, M.I., Sydorov, S.V. [2006]. *Vnesok Ukrainy v rozhrom fashyzmu u Velykii Vitchyznianoï viini 1941–1945 rr. Storinky voiennoi istorii Ukrainy (10, Ch.1), 290–297.* [in Ukrainian].
32. Mikhalev, S.N. [2003]. *Voennaya strategiya: Podgotovka i vedenie vojn novogo i novejshego vremeni.* Moskva. [in Russian].
33. Motyka, G. [2013]. *Vid Volynskoi rizannyi do operatsii "Visla": Polsko-ukrainskyi konflikt 1943–1947 rr.* Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian].
34. Mukovskiy, I.T., Lysenko, O.Ye. [1996]. *Zvytiaha i zhertovnist: Ukrainsi na frontakh Druhoï svitovoi viiny.* Kyiv. [in Ukrainian].
35. Musienko, I. [2000]. *Politychni represii na Pivnichnii Bukovyni ta Khotynshchyni u 1940–1941 rr. Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–KHB, 2-4, 479–482.* [in Ukrainian].
36. Nazarenko, I.D. [Ed.]. [1975]. *Ukrainskaya SSR v Velykoi Otechestvennoï vojne Sovetskogo Soyuzu 1941–1945 gg.: v 3 t.* Kiev: Politizdat Ukrainy. [in Russian].
37. Panchenko, P.P., Utkin, O.I., Horielov, V.I. (Comps.). [2005]. *Ukraina v polumi viiny: 1941–1945.* Kyiv. [in Ukrainian].
38. Plokhii, S. [2019]. *Yalta: Tsina myru.* Kharkiv. [in Ukrainian].
39. Polynov, M.F. [2005]. *Gonka vooruzhenij kak metod izmatyvaniya SSSR SShA v gody kholodnoj vojny: 1945–1990 gg. Vestnik Sankt-Peterburgskogo un-ta, 2, vyp.3, 92–103.* [in Russian].
40. Pospelov, P.N. [Ed.]. [1960–1965]. *Istoriya Velykoi Otechestvennoï vojny Sovetskogo Soyuzu 1941–1945: v 6 t.* Moskva: Voenizdat. [in Russian].
41. Pospelovskij, D.V. [1996]. *Pravoslavnaya tserkov v istorii Rusi, Rossii i SSSR.* Moskva. [in Russian].
42. Rybakovskij, L.L. [2001]. *Velikaya Otechestvennaya: lyudskie poteri Rossii. Sotsiologicheskie issledovaniya, 6, 85–95.* [in Russian].
43. Rybakovskij, L.L. [2010]. *Lyudskie poteri SSSR i Rossii v Velykoi Otechestvennoï vojne.* Moskva. [in Russian].
44. Rybchenko, L.V. [2020]. *Liudski vtraty Ukrainy u lavakh RSChA pid chas nimetsko-radianskoi viiny. Voienno-istorychni visnyk: zb. nauk. pr. Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho, 2(36).* [in Ukrainian].
45. Shvejtsjer, P. [1995]. *Pobeda: Rol tajnoj strategii administracii SShA v raspade Sovetskogo Soyuzu i sotsialisticheskogo lagerya.* Minsk. [in Russian].
46. Smolii, V.A. [Ed.]. [2010]. *Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z XXI st.: istorychni narysy: u 2 kn. (Vol.1).* Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
47. Smolij, V.A. [Ed.]. [2007]. *Ukraina: politychna istoriia: XX – pochatok XXI st.* Kyiv. [in Ukrainian].
48. Snajder, T. [2015]. *Krovavye zemli: Evropa mezhdru Gitlerom i Stalinym.* Kiev. [in Russian].
49. Snajder, T. [2017]. *Chorna zemlia: Holokost yak istoriia i zasterezhenia.* Kyiv. [in Ukrainian].
50. Sydorov, S.V., Furman, I.I., Hrytsiuk, V.M. (Comps.). [2012]. *Istoriia voiennoho mystetstva.* Kyiv. [in Ukrainian].
51. Tebinka, J. [1998]. *Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-niemieckiej 1939–1945.* Warszawa. [in Polish].
52. Torzecki, R. [1993]. *Polacy i Ukraińcy: sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej.* Warszawa. [in Polish].
53. Trubnikov, V.I. [Ed.]. [1999]. *Ocherki istorii rossijskoj vneshnej razvedki: v 6t. (Vol.4).* Moskva. [in Russian].
54. Uralnis, B.C. [1998]. *Istoriya voennykh poter: Lyudskie poteri evropejskikh stran v vojnakh XVII–XX vv. (Istoriko-statisticheskoe issledovanie).* Sankt-Peterburg: Poligon. [in Russian].
55. Voitovych, L. [Ed.]. [2019]. *Istoriia viin i viiskovoho mystetstva: v 3 t. (Vol.3).* Kharkiv. [in Ukrainian].
56. Vronska, T. [2013]. *Upokorennia strakhom: simeine zaruchnytstvo u karalniï praktytsi radianskoi vlady (1917–1953 rr.).* Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
57. Werth, A. [1964]. *Russia at War: 1941–1945.* London: Barrie & Rockliff.
58. Zakharov, M.V. [1968]. *Nakanune velikikh ispytaniy.* Moskva: Voenizdat. [in Russian].
59. Zinchenko, O., Viatrovych, V., Maiorov, M. [Ed.]. [2016]. *Viina i mif: Nevidoma Druha svitova.* Kharkiv. [in Ukrainian].

Valerii Hrytsiuk

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent,
 Leading Research Fellow,
 Military History Research Center,
 I.Cherniakhovskiy National University of Defence of Ukraine
 (Kyiv, Ukraine), skifwo@email.ua
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9877-1900>

Oleksandr Lysenko

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
 Head of the Department of History of Ukraine During World War II,
 Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
 (Kyiv, Ukraine), ukr2ww@ukr.net
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4003-6433>

Oleksii Pokotylo

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
 Leading Research Fellow,
 Military History Research Center,
 I.Cherniakhovskiy National University of Defence of Ukraine
 (Kyiv, Ukraine), voyen_ist@ukr.net
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1136-5123>

Ukraine in the Ranks of the United Nations: Legitimization and Contribution to the Fight Against Nazism and Fascism During World War II

Abstract. The purpose of the study is to reveal the role and place of Ukraine in World War II, to find out the contribution of the Ukrainian people to the United Nations victory over the Axis bloc and peace in the postwar world, to show the circumstances under which Ukraine became a UN co-founder, outline the main strategies and trajectories of overcoming the war and overcoming its consequences. **The research methodology** is based on a wide range of interdisciplinary methods of cognition (including history, political science, international law, military anthropology), which reconstructed events related to the historical fate of the people of Ukraine during World War II. **Scientific novelty.** On the basis of various sources and developments of leading experts it is substantiated the significant contribution of the people of Ukraine to the victory over Nazism and fascism, which, despite all the sacrifices, was officially recognized as the winner in this war by leading members of the Anti-Hitler coalition. Thanks to in-depth calculations, a new figure has been established, illustrating the number of residents of the republic mobilized and called up for service in the Soviet Armed Forces in the period 1939–1945. **Conclusions.** UkrSSR became one of the largest theatres of hostilities of World War II. This determined the scale of involvement of its human, raw materials, industrial, energy resources by all warring parties, humanitarian and material losses, losses caused to all sectors of the economy and social sphere, the nature of the occupation regimes in this area. The events of the war era actualized various aspects of the Ukrainian factor in the events of the World War II. The course of hostilities on the territory of the republic, the evacuation measures of the Soviet government, the predatory policy of the German and Romanian occupiers caused the complete devastation of the republic and its depopulation. The contribution of the people of Ukraine to the victory over Nazism, fascism and militarism, achieved in cooperation with the United Nations, has been recognized as the leading states of the world. Despite Stalin's diplomatic game with "inflated stakes" in the contacts of members of the "Big Three", Ukraine's participation as a subject of international law in the founding of the United Nations should be interpreted as a legitimizing measure of recognition of our people's contribution to victory, as well as an act of historical justice. Outlining the socio-political, economic, socio-cultural, humanitarian consequences of the war for the Ukrainian people, it should be emphasized that in its last stage and in the postwar period the Kremlin did not abandon repression as an instrument of domestic policy and militarization of the economy at the expense of social sphere.

Keywords: World War II, Ukraine, theatres of war, Anti-Hitler coalition, United Nations, Axis powers, international relations, consequences of war.